

Forskningshuvudmannaskap och upphovsrätt

Pass 6: Forskningsjuridik

BAS Online 2021-01-20

I den här presentationen kommer jag att prata lite om begreppen forskningshuvudmannaskap och upphovsrätt och även beröra katalogskydd och vad som kan vara aktuellt för forskning i relation till den lagstiftningen.

Forskningshuvudmannaskap

Sedan tidigare vet du att frågor som rör ansvar ibland kan vara mer komplicerade än vad man kan tro. I din roll som DAU-medarbetare kan det hända att du kommer i kontakt med forskare som menar att de forskningsdata som de arbetat med är deras egna och att det är forskaren själv som har bestämmanderätt över data-materialet. Riktigt så enkelt är det inte. Begreppet "forskningshuvudman" är i etikprövningslagen definierad enligt följande:

"Forskningshuvudman är en statlig myndighet eller en fysisk eller juridisk person i vars verksamhet forskningen utförs".

Det kan vara bra att veta att det är just forskningshuvudmannen som är rättsligt ansvarig tillsammans med den enskilde forskaren i förhållande till etikprövningslagens ansvar. Det är forskningshuvudmannen som ska ansöka om etik tillstånd i de fall forskningen kräver detta och det är forskningshuvudmannen som är ansvarig för att verksamheten följer etikprövningslagens bestämmelser. Etikprövningslagen reglerar dock inte specifikt vem som har rätt till insamlade forskningsdata.

Forskningsdata som samlas in vid ett svenskt lärosäte tillhör som huvudregel det specifika lärosätet och det är lärosätet som är

huvudansvarig för data. Lärosätet är normalt också den verksamhet som har arkivansvaret. Det innebär att det är lärosätet som t.ex. bedömer om data ska lämnas ut i enlighet med offentlighetsprincipen. Det kommer mer om just utlämnande i nästa presentation.

Det finns såklart undantag, det finns det ju för det mesta, och det är där det kan bli komplicerat. I en del fall är det inte självklart vem det är som är ansvarig för forskningsdata. Det är inte ovanligt med forskningsprojekt där flera lärosäten samarbetar, där behöver det upprättas ett avtal som reglerar forskningshuvudmannaskapet. Det kan även handla om forskning som bedrivs i samarbete med privata företag eller med sjukvården. De här fallen kan bli komplicerade av olika anledningar, inte bara vad gäller forskningshuvudmannaskap, och därför ska man ta hjälp av en jurist redan i planeringen av forskningsprojektet, så att allt blir rätt från början.

När man pratar om den arkivansvarige myndighetens ansvar och upphovsrätt handlar det om två olika lagstiftningar som båda talar om vad man får göra med data. Offentlighetsprincipen gäller dessutom alltid, utöver upphovsrättslagstiftning och arkivlagstiftning. Men därmed inte sagt att man får göra vad man vill med data bara för att man har fått ta del av det i enlighet med offentlighetsprincipen. Arkivbestämmelserna riktar sig till själva myndigheten och utgör ett tvingande regelverk om vilka handlingar som ska gallras och bevaras vid en myndighet. Upphovsrättslagstiftningen reglerar nyttjanderätten till upphovsrättsskyddade verk. En handling kan alltså vara föremål för arkiveringsansvar för en myndighet samtidigt som den omfattas av upphovsrättsligt skydd. Den kan också lämnas ut på begäran om den inte bedöms omfattas av sekretess.

Det är viktigt att komma ihåg att även annan lagstiftning kan komma att bli aktuell i frågan om vad man får göra med data. Om data t.ex. innefattar personuppgifter behöver man följa ytterligare regelverk.

Som lärosäte kan man inte sprida handlingar fritt utan att ta hänsyn till den lagstiftning som gäller kring upphovsrätt. Observera här att det är skillnad mellan att *sprida* handlingar och att *lämna ut* allmänna handlingar *efter begäran* i enlighet med offentlighetsprincipen. Men som sagt, mer om handlingar senare.

Upphovsrätt

Vi tar det här med upphovsrätt från början. Upphovsrätten är en grundlagsskyddad rättighet genom andra kapitlet i Regeringsformen och regleras i Lag (1960:729) om upphovsrätt för litterära och konstnärliga verk, upphovsrättslagen. Upphovsrätten innebär att den som skapar ett verk har upphovsrätt, ett skydd, för sitt verk. Upphovsrätten innebär ett antal rättigheter för upphovsmannen, och ett antal skyldigheter för användaren. Lagen reglerar när och hur det är tillåtet att använda upphovsmannens verk och grundprincipen är att användaren behöver upphovsmannens medgivande för att nyttja verket. Upphovsmannen är alltid en fysisk person. Upphovsrätt uppstår formlöst i samma stund som ett verk skapas och upphovsmannen behöver inte registrera sin rätt någonstans.

Det som skyddas i lagen är det litterära och konstnärliga skapandet, alltså den kreativa formen. Lagen skyddar *aldrig* motiv, fakta eller idéer.

Upphovsrätten uppstår under vissa förutsättningar:

- att verket är *nytt*, vilket innebär att det skiljer sig från tidigare verk
- att verket inte är alltför enkelt
- och att verket uppnår *verkshöjd*.

Verkshöjd är ett mått på ett verks originalitet. Verket har en sådan unik särprägel att två personer, oberoende av varandra, rimligen inte

skulle kunna skapa likadana verk. Forskningsdata kan omfattas av upphovsrättslagen om de här kraven är uppfyllda.

Katalogskydd

Forskningsdata uppnår sällan verkshöjd och därför är det främst katalogskyddet som är aktuellt för forskningsdata. Katalogskyddet är en närstående rättighet till upphovsrätten och skyddar samlingar av information. I kommentarer till lagtexten står det att katalogskyddet framför allt är tillämpligt på databaser som inte uppnår verkshöjd och alltså inte skyddas av den egentliga upphovsrätten. Databasen skyddas på grund av att den innehåller ett stort antal uppgifter som sammanställts, och/eller på grund av att den utgör resultatet av en väsentlig investering¹. Det här kan alltså gälla forskningsdata som har samlats in och sammanställts på ett sådant sätt att det omfattas av katalogskyddet. För upphovsmannen innebär katalogskyddet samma rättigheter som de ekonomiska rättigheterna som följer med den egentliga upphovsrätten. Jag kommer strax berätta mer om vad de innebär. Det är viktigt att komma ihåg att katalogskyddet gäller sammanställningen av uppgifterna, databasen, och inte de verk eller det material som ingår i den.

Det kan också vara så att en forskare använder upphovsrättskyddat material i sin forskning, till exempel forskningsdata som består av bilder, texter eller filmer som är upphovsrättsskyddade. Ett sådant material får inte spridas fritt utan medgivande från upphovsmannen. Det kan däremot utgöra en allmän handling och kan bli föremål för utlämnande vid en begäran i enlighet med offentlighetsprincipen. Upphovsrätten innebär inte att offentlighetsprincipen inskränks, vilket är viktigt att komma ihåg.

Ideell rätt och ekonomisk rätt

Tillbaka till den egentliga upphovsrätten som, när den väl har uppstått, delas in i ideell upphovsrätt och ekonomisk upphovsrätt.

Kort kan man säga att den ideella upphovsrätten innebär att upphovsmannen har rätt att namnges tillsammans med verket. Det är inte tillåtet att ändra eller använda verket på något sätt som är kränkande för upphovsmannen. Den ideella rätten kan inte överlåtas.

Den ekonomiska upphovsrätten innebär kort en förfoganderätt för upphovsmannen att framställa fler exemplar av verket eller att göra verket tillgängligt för allmänheten, exempelvis genom att offentligt visa eller framföra verket. Den ekonomiska upphovsrätten kan överlåtas till en annan juridisk eller fysisk person, till skillnad från den ideella upphovsrätten.

Den ekonomiska upphovsrätten kan alltså avtalas om i olika varianter. Detta innebär att nyttjanderätten kan vara reglerad i avtal. Samtidigt är regelverken som träffar myndigheter, som förvaltningslagen och tryckfrihetsförordningen inte möjliga att avtala bort, vilket är viktigt att komma ihåg. Det här är ett komplicerat område rent juridiskt så vid frågor inom detta område bör man kontakta lärosätets jurist.

Öppna licenser

Öppna licenser syftar till att underlätta open access, till skillnad från slutna licenser där nyttjanderätten regleras i avtal.

Det kan vara bra för dig som DAU-medarbetare att känna till att det finns ett licenssystem för öppna licenser som kallas Creative Commons². Vetenskapsrådet säger att från och med 2017 ska forskare som har betalat för open-access-publicering se till att publikationen får en CC-BY-licens³. Till detta kan det tilläggas att all forskning som finansieras av Vetenskapsrådet ska publiceras med open access. Detta gäller i dagsläget inte för forskningsdata men det blir ändå allt vanligare att även data tillgängliggörs med en licens, för att specificera hur data får återanvändas och ska citeras. Men för att det överhuvudtaget ska vara möjligt att

licensera forskningsdata måste det omfattas av upphovsrätten och katalogskyddet. Det här är inte alltid en helt enkel nöt att knäcka så återigen rekommenderar jag att du kontaktar en jurist om du är osäker.

Sammanfattning

I den här presentationen har jag tagit upp en del aspekter som kan vara värda att fundera lite extra på vad gäller vem som ansvarar för forskning. Grundregeln är att det är lärosätet eller myndigheten som är huvudman för data som tas fram i ett forskningsprojekt, inte den eller de enskilda forskarna. Det finns några tillfällen där forskningshuvudmannskapet kan vara mer komplicerat, t.ex. när det gäller forskningsprojekt där flera lärosäten samarbetar eller om det rör sig om samarbeten med sjukvården eller privata företag.

Jag har också tagit upp upphovsrätt. Här finns det mycket att säga och jag har bara nämnt lite grann. Men vi kan konstatera att något måste uppnå *verkshöjd* för att upphovsrättslagen ska gälla och att den skyddar det konstnärliga skapandet. För forskningsdata som inte uppnår verkshöjd kan den närliggande rättigheten katalogskyddet istället bli gällande. Katalogskyddet skyddar samlingar av information som t.ex. databaser.

Referenser

¹Kommentarer till upphovsrättslagen. <https://lagen.nu/1960:729>
(Hämtad 2018-03-12)

²Creative Commons. <http://www.creativecommons.se/>
(Hämtad 2021-01-20)

³Vetenskapsrådet (2021). "Öppen tillgång till forskningsdata".
<https://www.vr.se/uppdrag/oppen-vetenskap/oppen-tillgang-till-forskningsdata.html> (Hämtad 2021-01-20)